

Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences

Journal home page:
<http://ijournal.uz/index.php/jartes>

USE OF SYNONYMS AND OPPOSITE WORDS IN THE WORKS

Radjapova Zulfiya Muratovna¹

School No. 11, Urganch city, Khorezm region

KEYWORDS

synonym, antonym, speech,
work, poem, language of the
work, meaning, expression,
language

ABSTRACT

This article analyzes the use of words with similar and opposite meanings in the artistic and poetic works of Uzbek literature and their conditions.

2181-2675/© 2022 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7082580

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Teacher of Uzbek language and literature, School No. 11, Urganch city, Khorezm region, UZB

ASARLARDA MA'NODOSH VA ZID MA'NOLI SO'ZLARNING QO'LLANILISHI

KALIT SO'ZLAR:

sinonim, antonym, nutq, asar, she'r, asar tili, ma'no, so'z, til

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek adabiyoti badiiy va she'riy asarlarida ma'nodosh va zid ma'noli so'zlarning ishlatilishini va ularning vazialari tahlil etilgan.

Til -bu ikki shaxs o'rtasida muloqot qilish, ikki shaxs o'rtasida tushunish imkonini beruvchi umumiy ijtimoiy hodisa sanaladi. Badiiy asar tili esa ijodkorning o'z xabarini minglab kitobxonga yetkazishi uchun foydalanadigan muloqot kodidir. Ushbu xabarning bir qismi estetik mohiyatga ega bo'lib, u o'quvchida hissiyotlarni, fikrlashlarni va muallif tomonidan nazarda tutilgan boshqa talqinlarni qo'zg'atishi kerak.

Shakli bir xil bo'lsa ham, ma'nosi bir-biriga yaqin so'zlar sinonimlar deyiladi. Bir ma'noning bir necha so'z shakllari orqali berilishi sinonimlarni yuzaga keltiradi. So'zlarning o'zaro sinonim munosabatda bo'lishi sinonimiya hodisasi deyiladi. Sinonimlar gapdagi takrorga yo'l qo'ymaydi. O'rinsiz takror nutqqa zarar yetkazadi. Sinonimlar badiiy uslub vositasi bo'lib, adabiy tilni boyitish manbalaridandir. She'riyatda shoir bitta so'zni tanlarkan, uni takrorlamaslik uchun boshqa ma'nosidan mohirona foydalanadi.

Darhaqiqat, ma'nodosh so'zlar leksik vositalar orasida tilimizning ijtimoiy va badiiy-estetik jilolarini namoyish qila olish bilan eng yuqori o'rinni egallaydi. Mahoratli adib Isajon Sulton asarlarida ona tilimizning benazir imkoniyati bo'lgan ma'nodosh so'zlarning semantik nozik qirralariga e'tiborqaratib, matn badiiyatida ma'nodoshlik gradatsiyasini shakllantirgan. Ijodkor asarlarida ma'nodoshlik hodisasi turli ko'rinishlarda voqelanadi:

Ha-a... Barchamiz otamiz, padari buzrukvormiz. O'g'lonlarimiz esa ovozi do'rillab, mo'ylovi maysaday barq uribyetilib kelishmoqda. Kun kelib ular ham bir qancha farzandning pushti panohiga, yanada ulg'ayishganida esa qiblagohiga aylanishadi, albatta. ("Ota raqsi" hikoya. 361-bet).

Avvalambor, yozuvchi nutqi orqali berilgan parchada ma'nodoshlik qatori hosil qilgan ota, padari buzrukvor, pushti panoh va qiblagoh so'zlari bir abzasda keltirilgan. Ularning har biri matnda alohida uslubiy-semantik qimmatga ega bo'lib, ma'no ottenkalarining nozikligi bilan ajralib turibdi. Xudo ro'zg'orning rizqini erkakdan berar ekan. Bir-ikki hafta o'tib-o'tmay, hamma narsani tagi ko'rindi-qoldi. Un tugadi, sabzavot adoqlab, yog,, oxirladi. Nima qilsam ekan, deb boshi qotdi Bibi Salimaning. ("Bibi Salima" hikoya. 339-bet)

Ushbu matn parchasida kontekstual fe'l -ma'nodoshlar keltirilgan. Yozuvchi birvoqea-hodisani anglatuvhchi tushunchaning bir necha xil ifodalarini semalar o'rtasidagi nozik farqga ko'ra o'rnida ishlatgan. Ma'noni kuchaytirish, kitobxon ko'z o'ngida tasvirni yanada ishonchliroq ko'rsatish, ifodalanayotgan fikrning darajalanish

holatini aks ettirish niyatida ohangdoshlikni hosil qilgan maʼnodoshlarni qoʻllaydi. “Oʻzbek tili sinonimlarining izohli lugʻati”da odoq (adoq) soʻzi oxir soʻzi bilan bir sinonimlik qatorida maʼnodoshlik hosil qilishi va odoq (adoq) soʻzining kam ishlatilishi aytilgan. Tugamoq soʻzi va tagi koʻrindi-qoldi iborasi oxir va adoq soʻzlari bilan faqat kontekstda, soʻzlanayotgan nutq holatidan kelib chiqqan holda, maʼnodoshlik hosil qiladi. Bunda tagi koʻrindi-qoldi, adoqladi, oxirladi sinonimlarida narsa-predmetning hali “tugamaganlik”, “bir necha kunga yetib qolishi” semasi, “tugadi” soʻzida esa narsa-predmetning umuman “yoʻqligi”, “tugab qolganligi” semasi ustunlik qilgan. Yozuvchi uslubiga koʻra, yuqoridagi sinonimik qatorda “tugadi” soʻzi uslubiy neytral soʻz sifatida kelgan.

Erkin Vohidov sheʼiyatiga nazar tashlar ekanmiz, shoir bitta soʻzni tanlarkan, uni takrorlamaslik uchun boshqa maʼnosidan mohirona foydalanadi. Uning “Ishq savdosi” saylanmasidan oʻrin olgan “Xayrli kech” sheʼri fikrimizga dalil boʻla oladi. Shoir tilak, niyat soʻzlarini tanlash orqali tasvirda milliy ruhni olib chiqishga erishgan:

Tilak qadrin bilar odamlar ,
Yaxshi niyat qilar odamlar.
Doʻstga tungi orom oldidan
Xayrli kech tilar odamlar.

Sheʼrning keyingi misralarida E.Vohidov maʼnodosh soʻzlarni ketma-ket qoʻllab maʼno taʼsirchanligini oshirgan. Uning ijodida ikki yoki undan ortiq maʼnodosh soʻzlarni aynan bir oʻrinda aniq maqsadga yoʻnaltirilgan holda qoʻllash holatlari koʻp uchraydi. Shu bilan bir qatorda, misrada frazeologik maʼnodoshlikning betakror namunasiga duch kelamiz. Frazeologik sinonimiya bir necha frazemaning bitta frazeologik maʼno atrofida birlashishidir. Frazeologik sinonimlarda uslubiy boʻyoq, odatda, boʻrtib turadi. Aslida, frazeologik birliklar xuddi shu maqsadda – voqelikni nomlashda uni oʻtkir baholab berish uchun, shu voqelikka ijobiy yoki salbiy munosabat ifodalash uchun yaratiladi, shuning uchun ular nutqning taʼsirchan, obrazli boʻlishini taʼminlovchi muhim uslubiy vosita sanaladi.

Shoir “Goʻzallik” sheʼrida borliq, olam, dunyo singari maʼnodosh soʻzlarni qoʻllab, goʻzallikni olam va odam bogʻliqligida deb biladi:

Mulki borliq ichra bir mahal
Koʻrksizgina olam yaralgan.
Bermoq uchun dunyoga sayqal

Olam aro odam yaralgan [Erkin Vohidov. Saylanma. 1-jild. Ishq savdosi, T.: Sharq, 2000. – B. 29.].

Shoirning badiiy til mahorati uning leksik maʼnodoshlikdan tasvir tiniqligi, badiiy barkamollik, nazarda tutilayotgan asosiy gʻoyaga urgʻu berishlikni qoʻllaganligi yaqqol koʻzga tashlanadi. Satrlar sof samimiyat bilan sugʻorilgan, desam aslo mubolagʻa boʻlmas.

Maʼnodosh soʻzlar – tilimizning leksik boyligi. Undan qancha oʻrinlifoydalanilsa, shuncha kengayadi, soʻzdan toʻgʻri, samarali foydalanish malakalari shakllanadi. Soʻzlarning shakl va maʼno munosabatlariga koʻraturlari ustida ishlashda maʼnodosh soʻzlar guruhlarini

o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'nodoshlar yuzasidan quyidagi misollarni Usmon Azim asarlaridan tanladik:

- Hammamiz ham bandamiz – Xudo boshimizga nimaiki solsa, sabr-u toqat bilan qabul qilishdan boshqa ilojimiz yo'q.
- Yulduzlarning aksi baxshining ko'zlarida yanada aniq va ravshanroq yaltiradi.
- O'zimiz qatori mol boqib yurgan bola, to'satdan g'ay-g'aylab, el-u yurti zabt etadimi bo'lmasa.
- Qiz bola elning nomusi! Elning ori! Bir alp emas, ming alp qo'riqlashga arziydi...

So'zning shakl va ma'nolarini belgilashda ayni bir so'zning ma'nodoshi va zid ma'nolarini kontekstda qiyoslash ham o'quvchida ijodiy tafakkurni rivojlantirishda katta yordam beradi. Masalan, sovuq va issiq so'zlari ham o'ziga xos shakldoshlari va zid ma'nolariga ega: issiq havo – sovuq havo, qaynoqsuv – muzdek suv, qaynoq hayot – sokin hayot.

Xulosa qilib shuni aytish mumkin, badiiy matn - dunyoga va tarixga munosabatdir, tilning funksional, ekspressiv, estetik va ijtimoiy to'liqligi ochiladigan maydondir. Har bir yozuvchi o'zining lisoniy imkoniyatlarini shu maydonda sinaydi. O'z uslubi va tiliga ega ijodkorlar asarlari tilimiz leksikasi boyligini namoyon etuvchi mana shunday matnlar sirasiga kiradi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Tahlil yakunida, sinonim so'zlar shunchaki xashamdorlik emas, balki tilning chinakam boyligidir. Sinonimlar so'zning ma'noli shakllaridan biri bo'lib, talaffuzi, yozilishi har xil, birlashtiruvchi ma'nosi bir xil bo'lgan qo'shimcha ma'no nozikligi, emotsion ma'nosi qo'llanishi kabi bir qator xususiyatlari bilan o'zaro farqlanadigan so'zlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmonov A va boshqalar. "Hozirgi o'zbek adabiy tili". Toshkent-"Ilm ziyo"-2015.
2. Umurqulov B. "Nasriy matnda so'z". Til va adabiyotta'limi jurnali, 2002.5-son
3. Usmon Azim. "Jodu" Hikoyalar, esse, dramatik asarlar, kinodoston. Toshkent – "Sharq"-2003
4. Erkin Vohidov. Saylanma. 1-jild. Ishq savdosi, T.: Sharq, 2000. – 243 b